

האקדמיה בקונטרס
"יהנו ממחירו מן"

יולי 2009

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית תמוז תשס"ט

יין ישן במילון חדש

"הבציר": טפטיין (שטיח קיר) מן המאה השש-עשרה, מוזאון קלוני בפריז

מליאת האקדמיה ללשון העברית אישרה את רשימת מונחי היין, פרי עבודתה של הוועדה למונחי היין שפעלה באקדמיה בשנתיים האחרונות. הוועדה הוקמה בשנת תשס"ז (2007) ביזמתו של **שי שגב**. חברו בה ייננים, עיתונאים המסקרים את תחום היין ואנשי אקדמיה המתמחים בגידול גפנים וביין.

הוועדה החליטה לכלול במילון כ-220 מונחים, עיקרם מונחים הנחוצים לסיקור תחום היין בעיתונות הכתובה. נותרו בלועזיותם זני ענבים, נפות יין וסגנונות ייצור, והם מובאים בנספחי המילון בתעתיק לעברית. חברת הוועדה **מירה איתן**, עורכת מגזין יין וגורמה וכתבת יין ואלכוהול בעיתון גלובס, מעידה כי כבר החלו לאמץ את המונחים החדשים בשדה המקצועי: "מילים עבריות יפות – כמו בְּשִׁמָּת (ארומה),

ערב עיין על מסורת לשון חכמים באיטליה

לרגל הוצאת ספרו של ד"ר **מיכאל ריזייק**, "מסורת לשון חכמים באיטליה לפי מחזורים מימי הביניים", ייחדה האקדמיה ערב עיין בשיתוף חברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית, האוניברסיטה העברית בירושלים ומוסד ביאליק. האירוע התקיים בל' בשבט (24 בפברואר 2009) במוזאון יהדות איטליה בירושלים, ונישאו בו הרצאות על לשונות יהודי איטליה בימי הביניים.

ד"ר מיכאל ריזייק מלמד בחוג ללשון העברית ובחטיבה ללשונות היהודים באוניברסיטה העברית. באקדמיה הוא משמש חוקר במפעל המילון ההיסטורי. בספרו הוא עוקב אחר גלגולי מסורות הלשון במערבן מארץ ישראל לאיטליה. מכיוון שרוב כתיבי היד החשובים ("אבות הטקסטים") של ספרות חז"ל, ובראשם כתיבי היד של המשנה, הועתקו באיטליה בימי הביניים, נודעת חשיבות מיוחדת לחקר לשונם העברית של יהודי

המשך בעמוד 3

אוֹצֵר יֵינן (סוּמְלֵיחַ), יֵינן מְמֻסָּף (שנוצר מזנים שונים), יֵינן דוּמָם (ללא בועות), יֵינן פְּרָחְנִי (בעל בשומת של פרחים), אֶקְדָם (אפריטיף), אֶקְטָר (דיזיסטיף), גְּפִתָה (גְּרָפָה), נְטִיפִי יֵינן (טיפות בצד הכוס), עֶרְסוּל (סיבוב היין בכוס) ורְדִידָה (החומר האוטם את צוואר הבקבוק) – מתנגנות בפינו כבר היום, וחלקן אף הופיעו בחודשים האחרונים בכתבות היין שלנו".

המשך בעמוד 3

מינוי חדש באקדמיה

חבר האקדמיה **חיים א' כהן** התמנה לעורך משנה של המילון ההיסטורי. הוא יפעל לצד עורך המילון פרופ' **אברהם טל** לקידום מפעל המילון ולפיתוחו. מאז כוננה המערכת החדשה של מפעל המילון הוא חבר פעיל בה והרים תרומה נכבדה לדרך עיצובו של המילון לתקופה הקלסית (למן ספר בר־סירא ומגילות מדבר יהודה ועד האחרונים בספרי הגאונים), ההולך ונכתב בעת הזאת. חברי האקדמיה ועובדיה מאחלים לו הצלחה בתפקידו.

- "ראשית גבוי ומגֵבָה" מאת משה בר־אשר
- לְיָמֵד לְשׁוֹנֵךְ – מונחים בשימוש כללי
- "במה שוללין ובמה אין שוללין" מאת קרן דובנוב ורות אלמגור־רמון

ראשית גבוי ומגבה

משה בראשר

עכשיו ניתן דעתנו לניקודים בעדים השונים. כ"י פרמה ב מנקד את המילה ניקוד ייחודי: **הַגְּבִיין** (ביו"ד החרוקה הוטל גם הטעם אתנחתא, המציין בין השאר גם הטעמת מלרע). צורה זו אין לה פירוש אחר זולתי צורת הרבים של השם **גְּבִי** (או **גְּבִי**, כמקובל בהרבה שמות בלשון חכמים). כ"י קאופמן מביא ניקוד אחר: **הַגְּבִיין** (וזה הניקוד שנמצא גם בדפוס ליוורנו תרפ"ט של המשנה). נראה שהניקוד **הַגְּבִיין** בכ"י קאופמן משקף צורת זוגי של **גב** – **גְּבִיין**⁹ (בדומה לצורת הזוגי המקבילה ושוות המשמעות **אֲחֻרַיִם**), בקמץ בבית במקום פתח.¹⁰ חילופי פתח וקמץ מצויים במידת מה גם בניקודו של כתב יד קאופמן, אבל דבר זה קשה לאמרו על הקמץ בדפוס ליוורנו; דפוס זה אינו מחליף פתח בקמץ.¹¹ ויש להביא בחשבון גם את הכתיב החלופי **הגבאים/הגבאין**, שנמצא כאמור בעדים אחדים (כ"י פריז והדפוס הראשון). צורה זו מתפרשת יפה כחלופה של הגרסה בכ"י פרמה ב (**הַגְּבִיין**) – האל"ף בצורות **הַגְּבִיאים/הַגְּבִיין** מחליפה את היו"ד כעיצור שלישי, בדומה לזוגות אחרים במשקל פֻעֵי/פְעֵי, כגון **צְבִיאים/צְבִיין**, או **חֻצִיאים/חֻצִיין**. אמנם בכ"י פריז התיבה מנוקדת **הַגְּבִיאים** (=הַגְּבִיאים); בקמץ במקום פתח בגימ"ל, כחילוף הרווח בניקוד כתב היד הזה);¹² אולם

בישיבה ל"ט של מליאת האקדמיה ללשון העברית ב"ט בתמוז תשי"ד דנה האקדמיה במציאת מונח עברי שיתרגם את המונח האנגלי backing.¹ הדיון נפתח שם בדברי המזכיר המדעי באותם הימים, במילים אלו: "לא באנו לתרגם את המילה backing לכל הוראותיה. באים אנו לפסול את החידוש **גיבוי** ולעקר מן השימוש". הדיון נחתם בקבלת המונח **תימוכין**. לא נאמר דבר על תרגום הבבואה של המילה האנגלית במילה העברית **גיבוי**. אף לא הוער שם על פגם כלשהו בדקדוק המילה, המוליך את השם **גב** (מן השורש **גב"ב**) אל השורש **גב"י**, שאין לו יסוד בלשון.² ברם בסדרת "למד לשונך", דף פו (תשרי תשל"ד), בהערה למונח 'תימוכין' (backing) באו סייגים מפורשים: "גיבוי הוא תרגום גרוע, מאחר שצורתו לקויה מצד הדקדוק. צורת גיבוי יכולה להיגזר רק מנחי ל"י (ל"ה)... השורש של גב הוא גב"ב, לא גב"י! ואכן יש גיבוי במקורותינו ומשמעו גבית כסף". דיון מפורט עם העלאת כל הנימוקים בדקדוק ובמשמעות מובא בזיכרון הדברים של ישיבת המליאה רס"ח (משנת תשס"ג).³

יש להודות שהמילה תימוכין – שם פעולה של בניין פיעל במשקל פיעולין (בדומה לשמות קידושין ואירוסין וכיו"ב), המשמש גם כשם מופשט – קנתה לה מקום אצל מיטיבי דְבַר ומשביחי כתוב, הגם שהפועל המשמש לָדָה הוא תְּמַךְ בבנין קל.⁴

אבל החיים לא נבהלו מן הגְּבִי, והוא נשתגר כפי דוברים וכותבים רבים ולא דווקא בשימוש מצומצם לתחום אחד. לאחר השתרשותו החלו משמשים אותו גם הפועל **גָּבַה** וצורות הבינוני **מְגַבֵּה ומְגַבֵּה**. צורות אלו משמשות כמובן גם כשמות תואר. ובאמת כבר ענתה האקדמיה אמן, ובמילון למונחי האנגרייה משנת תשנ"ב מצוי המונח **אנרגיית גיבוי**.⁵ מעט לאחר מכן אישרה אותו ועדת הדקדוק (בישיבה משנת תשנ"ב), ולאחריה אישרה המליאה את המונח **נייר ערך מגובה** במילון למונחי הבנקאות משנת תשס"ז.⁶

גם המילונים החדשים כבר הביאו את **גיבוי**; למשל, מילון אבן-שושן מביאו כמו בהבלעה: "גְּבִי, גִּבְוִי, גִּבְוִי [תרגום רווח בלשון הדיבור ובעיתונות למונח האנגלי backing]: מתן תמיכה, ... ראו תְּמוּכִין".⁷ במילון ההווה מסתפקים (כדרכם?) בציון השימוש שעל פי התקן: "גיבוי... תימוכין; (במחשבים)... מילון "רב מילים" (תשנ"ז) מביא את המילה ומעיר: "גזירה לא תקנית במקורה".

אבוא עתה להציע ראייה למציאתו של שורש גב"י בהוראה זהה לשורש גב"ב כבר בעברית הקדומה. הוא נתון לנו בשם עצם אחד בעד קדום ונאמן של המשנה (ואולי גם בעדים אחרים). הנה פרטי הדברים:

משנת כלים (פרק כה משנה ה) מדברת על כלי מידה המחזיק שתי מידות: רובע הקב וגם חצי הרובע. בסוף המשנה מובאת מחלוקת תנאים המדברת על אחורי הכלי הזה ומכנה אותם גם "אחורין", וגם "גבין": "נטמאו אחורי הרובע אחורי חצי הרובע טהורין – דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אין חולקין את הגבין" (וי"ג: הגבאין). הכתיב **הגבין** נמצא בכל העדים הטובים של משנה זו; כך הוא בכתבי היד קאופמן, פרמה א, פרמה ב, קיימברידג' (מהדורת לו) ורמב"ם מהדורת הר"י קאפח. ונמצא גם הכתיב **הגבאים/הגבאין** בכ"י פריז 328–329 ובדפוס ראשון של המשנה (נפולי רנ"ב).

1. ראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית (=ה"א) ז–ח (לשנים תשי"ד–תשכ"א), ירושלים תשכ"ג, עמ' 170–171.
2. בוודאי לא נעלמו מחברי האקדמיה העובדות שיש בלשון המקורות גם **גיבוי ממון** מן השורש האחר גב"י, וגם **גיבוב** מן גב"ב (הקשור בשם גב) שעניינו הנחת דברים זה על גבי זה.
3. טרם נתפרסמו הזיכרונות של שנת תשס"ג.
4. בשל כך היו שהתנגדו לה במליאת האקדמיה בדיון הנוכח.
5. המילון למונחי האנגרייה לא נתפרסם בדפוס. אישורו נזכר בה"א לח–מ (לשנים תשנ"א–תשנ"ג), ירושלים תשנ"ה, עמ' 163.
6. בעמ' 53. אישורו של המילון למונחי הבנקאות נזכר בה"א מז–מט (לשנים תש"ס–תשס"ב), ירושלים תשס"ז, עמ' 224.
7. המובאה לקוחה מערכו בכרך א של מילון אבן-שושן: מחודש ומעודכן לשנות האלפיים, ישראל 2003. יוער כי כבר במילון אבן-שושן משנת 1966 הובאה המילה, והוער שם שזו תצורה לא נכונה.
8. ר"ח אלבק, ששה סדרי משנה, ירושלים תשמ"ט, על אתר: "אין חולקין את הגבין – את האחוריים".
9. נראה שכך הבין בעל הערוך שקשר בין משנת כלים "אין חולקין את הגבין", עם משנת כלים פרק ב משנה א: "[כלים] אין מטמאין מגביהן".
10. מסתבר שכך הבין את המילה ר"ח ילון, שניקד הַגְּבִיין (במהדורת המשניות של ר"ח אלבק, לעיל הערה 8). יי כעניי הביא במילונו ערך "גְּבִיין".
11. נציון כי גם בניקוד הבבלי מצאנו בכ"י וטיקן 66 של הספרא שני ניקודים: גם **הַגְּבִיין** בבית פתוחה וגם **הַגְּבִיין** בבית קמוצה (ראה יי ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 787). נראה שכאן הקמץ המיר את הפתח בשל מעמד הפסק (הפסק משני) שבו מצויה המילה. אפשר שגם בדפוס ליוורנו הוטל קמץ בבית העומדת בהפסק ראשי (כאמור, כ"י פרמה ב הטיל בה את הטעם אתנחתא, המציין מעמד של הפסק ראשי).
12. כידוע, במסירתן של מילים נדירות כ"י פריז מגלה סימנים של מסורת רופפת. הרבה מילים כאלה אינן מנוקדות אצלו, ואם ניקדן יש שנשתבש בניקודן (ראה מ' בראשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה נעדה ולשון ו, ירושלים תש"ס, עמ' 53–58).
13. די להזכיר את הזוג **שָׂק** מן שק"ק (או שק"ק), ו**סְקִי/סְקִי** (=עושה שקים) מן שק"י.

המשך מעמוד 1

מסורת לשון חכמים באיטליה

ד"ר מיכאל ריזיק
(צילום משה מורגנשטרך)

התקופה, אשר השפיעה על לשון הסופרים והמעתיקים. הבנה מדויקת יותר של מאפייני לשון זו מאפשרת להפריד בין התופעות הלשוניות המקומיות שהשתרבו בתהליך המסירה של ספרות חז"ל, ובין לשונם המקורית של חז"ל כפי שהשתמרה בספרות זו. נוסף על כך, לשונם של היהודים באותה התקופה מעוררת עניין לעצמה.

בערב דיבר פרופ' **דוד קאסוטו** על ייחודיותה של שפת יהודי איטליה; פרופ' **ראובן בונפיל** דן בלשוניותיהם של יהודים

באיטליה בימי הרנסנס; ד"ר **חיים א' כהן** סקר את ספרו של מיכאל ריזיק ואת תרומתו לחקר הלשון; ד"ר ריזיק עצמו דן בחשיבות המחקר להבנת לשון היהודים ופירט את יעדיו במחקר זה. על זיקתו האיטית לנושא אמר באותו מעמד: "יחסי ליהדות איטליה איננו יחס גנטי אלא יחס ההתפעלות מן הצד. היהדות המפוארת הזאת אינה צריכה שבחים, היא בעצמה שבח לעמנו. אותי היא מושכת בשל שורשיה הקדומים במסורת ארץ ישראל, בשל יכולתה להתפתח מתוך שמירה על מסורת זו ובשל יכולתה להיות איטלקית ולהישאר יהודית".

נראה כי מאחר שמדובר בתיבה נדירה טעה המנקד בניקודה, והמיר אותה במילה מוכרת יותר.

עיקרו של דבר, אף שנקדן כ"י קאופמן רואה בתיבה צורת זוגי של גב, עדותו של כ"י פרמה ב הגורס הגְבִיין אינה זזה ממקומה. זו עדות קדמונית ומהימנה למעבר של גב (משורש גב"ב) אל גְבִי/גְבִי (משורש גב"י). וכאמור, אפשר שלזה מכוון הכתיב באל"ף **הגבאים/הגבאין** (=הגְבָאִים/הגְבָאִין) שבכ"י פריז ובדפוס הראשון. על צד האמת, המעבר מגזרה לגזרה של פעלים בגזרות העלולות הוא מהלך מצוי למדי בעברית ובכלל זה גם חילופים הדדיים של גזרות ל"י וע"י, שהזיקה ביניהן גלויה כבר במקרא; וכך הוא גם בלשון חז"ל.¹³ ברור אפוא כי מן ההיבט הזה צדקו האומרים שאין לפסול את **גיבוי**, גם לפני שנודעה גרסתו של פרמה ב במשנת כלים הנ"ל. עתה נתברר שיש תימוכין לדבריהם, משנודע כי המעבר של גב"ב לגב"י הוא עתיק יומין.

הווה אומר: יותר משיש דופי בשם **גיבוי** מצד השורש, זרותו ללשון העברית ניכרת דווקא מצד המשמעות, שכן מדוע ניטול עולם מושגים של האנגלית ובעזרת תרגום שאילה נכפה אותו על העברית? בזה אנו פוגעים במה שנתכנה 'רוח הלשון' או 'פנימיות הלשון'. הלא העברית הביעה את המושג הזה בשורש תמ"ך או במילים משורשים אחרים, כגון **נְסַמְךָ** מן סמ"ך. אבל גם הסחף הזה כבר נפרץ מזמן בתולדות העברית החדשה, וזו ספגה לתוכה עולם מושגים מלשונות אירופה.

אחר כל זאת, אני רואה לומר כי בהחלטותיה צריכה האקדמיה ללשון העברית לעשות מאמץ שהסטיות מהדקדוק המקובל והפנייה לתרגומי שאילה ייעשו במידה מצומצמת בלבד, ולקוות שהמהלך הזה יתקבל בחיים. הצלחה כזאת מובטחת רק אם העושים בהוראת הלשון ובהפצתה יעשו את מלאכתם בכובד ראש וייתנו למורשת הדורות את המשקל הראוי לה.

המשך מעמוד 1

יין ישן במילון חדש

בצד החידושים בתהליכי ייצור היין, בסוגי היינות ובכלי ההגשה שלהם נולדו גם דקויות באפיון המשקה המוגמר, בטעמו, אך גם במראהו, במרקם ובבשומת שלו. "זה נובע מאופיו של היין, שאיננו רק מוצר צריכה אלא גם יצירת אמנות" – מסביר חבר הוועדה **שגיא קופר**, כתב היין והמשקאות של אתר החדשות ynet ועורך האתר Bakbuk.co.il. "מבחינות רבות, כמו בבישול עילי (גורמה) יש ביין גם צדדים אסתטיים, ממש כמו לציור או לפסל: הצד הטכני – הרכב הצבעים, אופן משיחת המכחול – מקביל להרכב זני הענבים ולאופן הייצור, ואילו הצד האמנותי – התפיסה בעיני המתבונן והתחושה שמעורר בו הציור – מקביל לתחושת היין בפה ולאופן שבו הוא משפיע על הטועם והשותה ממנו. לרוב הצד האסתטי הוא המעניין יותר והמרגש יותר, והוא גם מה שעושה את היין למה שהוא: משקה מרתק, מורכב ולעתים קרובות חידתי".

חברי הוועדה מקרב אנשי המקצוע הם: **שי שגב** (יז"ר), **מירה איתן**, **עמוס הדס**, **אסף פז**, **שגיא קופר**, **יאיר קורן**, **עודד שוסייף**, **יוסף שטח**, **יותם שרון**; חברי הוועדה מטעם האקדמיה: **עמינדב דיקמן**, **אברהם יבין** ו**קציעה כ"ץ**. מזכירת הוועדה: **צביה זמירי**.

העיתונות מדווחת כי מספר היקבים הקטנים ("יקבי בוטיק") בישראל עלה בעשור האחרון מ-26 ל-200 בערך ("הארץ", 28 במאי 2009). אם כן, באה הרחבת המילון העברי בעתה, בשעה שהשימוש במילים בתחום הזה והביקוש להן הולך ומתרחב.

מקור התמונה בעמוד 1: Photo RMN; Photographer: Jean-Gilles Berizzi

האקדמיה ללשון העברית

מלכה זמלי

לרגל זכייתה בתעודת הוקרה מטעם מכון התקנים הישראלי לפעילי תקינה מצטיינים

לנתן נחמיאס

לרגל פרישתו לגמלאות אחרי שנים רבות של עבודה מסורה ומוערכת בתפקיד יועץ הלשון של הטלוויזיה החינוכית מטעם האקדמיה ללשון העברית

השתלמות חדשה לשיפור הניסוח

בהשתלמות יהיו שמונה מפגשים של ארבע שעות אקדמיות כל אחד. למסיימים בהצלחה יוענק אישור על השתתפות בהשתלמות. ההשתלמות תהיה באקדמיה ללשון העברית בכל יום חמישי החל בכ"א באלול תשס"ט (10 בספטמבר 2009) מהשעה 10:00 עד השעה 13:30.

להרשמה ולבירור פרטים: ד"ר אורלי אלבק 02-6493504; גב' אתי מישלי 02-6493512 (במדור "מה חדש") <http://hebrew-academy.huji.ac.il>

עֲלֵעֵלִים

- (באנגלית: baby salad leaves)

סלט עלעלים וצנימונים

עלים צעירים של מיני ירקות – סלק, רוקולה, מיזונה, רוקט, תרד ועוד – לסלט.

בשוק רווחים כמה שמות מסחריים, ובעיקר: "עלי בייבי".

המילה עֲלֵעֵל משמשת עוד בשתי משמעויות: עלה היוצא מן הציר המרכזי של עלה מורכב; עלה קטן.

המילה עֲלֵעֵל שייכת לקבוצת מילים שבהן שתי הברות שוות שניקודן פתח-פתח ונטייתן בדגש, למשל: קֶבֶב-קֶבֶבִּים; עֶפֶץ-עֶפְעָפִים.

צְנִימוֹנִים

- (באנגלית: croûtons) קרוֹטוֹנִים (מצרפתית)

קוביות לחם קטנות קלויotes או מטוגנות שמוסיפים למרק או לסלט. הרכיב צָנִים מקשר את המילה ללחם, והסיומת םון מציינת הקטנה.

סוֹדְרָן תְּרוּפּוֹת

- (באנגלית: pillbox, organizer)

קופסה אישית לתרופות המחולקת לתאים לפי שעות, ימים, שבועות ועוד.

סוֹדְרָן תְּרוּפּוֹת משמש בעיקר אנשים הצורכים כמה תרופות במועדים קבועים לאורך זמן.

הצירוף סוֹדְרָן תְּרוּפּוֹת נקבע על פי המונח סוֹדְרָן (index file) – תיק מחולק למדורים המסומנים באותיות או במספרים (המונח נקבע ברשימת מונחי הארכיוונאות שפורסמה בשנת תש"ר).

לוּחֵית תְּרוּפּוֹת

- (באנגלית: blister packing) "בְּלִיסְטֵר"

לוח קטן ובו ארוזות טבליות – כל אחת בנפרד – בתוך כיפת פלסטיק או בתוך מעטה אחר. בצד לוחית תרופות יש גם לוחית ויטמינים, לוחית סוכריות וכדומה.

המונח המקצועי blister packing (תרגום מילולי: "אריזות בועה") מציין אריזה עשויה כיפת פלסטיק שקופה המעוצבת על פי תבנית המוצר הנארז ומוצמדת למשטח תומך. אורזים בה מוצרי צריכה, כגון עטים, סוללות, צעצועים ומכשירים. בשימוש הכללי נקבע מונח רק תמורת אריזת "בליסטר" המשמשת לתרופות וכדומה.

תנו דעתכם

לצד צורת הנקבה רוּפָּאת בנפרד ובנסמך (דוגמת מוּצָאת, קוּרָאת) משמשת הצורה רוּפָּאָה; צורת הנסמך של רוּפָּאָה היא רוּפָּאָת, למשל: רוּפָּאָת ילדים, רוּפָּאָת שיניים. את ההחלטה הזאת קיבלה האקדמיה ללשון העברית בשנת תשס"ח.

הֶגְוֵן הַגּוּוֵן

- וריאציה (באנגלית: variation; מלטינית: variatio)

מעין העתק של דבר השונה במקצת מן המקור, במכוון או שלא במכוון.

דוגמאות: בכלכלת הבית – מתכוון לתבשיל או למאפה שמוחלף בו רכיב לצורך מסוים (טופו במקום בשר, קמת תפוחי אדמה במקום קמח חיטה); במוזיקה – נושא מוזיקלי חוזר השונה במקצב, בנעימה, בהרמוניה ועוד; יש הֶגְוֵן בריקוד, בתרגילי התעמלות, בדרכי התבטאות ועוד.

המילה הֶגְוֵן גזורה במשקל שם הפעולה של בניין הפעיל, דוגמת הַבְּדֵל.

מִבְּדָה

- פיקציה (באנגלית: fiction)

המצאה של דבר שלא היה ולא נברא, אשר נועדה בדרך כלל להשיג מטרה מסוימת.

דוגמה: יש מדענים הטוענים שהתחממות כדור הארץ היא מִבְּדָה. שם התואר: מִבְּדָי (פיקטיבי).

בתחום הספרות משמעות המילה fiction היא סיפורת פרי דמיונו של המחבר, בעברית בְּדִיוֹן.

הפועל בְּדָה בא כבר במקרא. על המלך ירבעם נאמר: "בְּחֵדָשׁ אֲשֶׁר-בְּדָא מְלָכוֹ" (מלכים א יב, לג; בחילוף ה"א באל"ף), כלומר בחודש אשר המציא. השורש בד"י מציין אי-אמירת אמת שאינה מכוונת בהכרח להטעות את השומע, ואינה שלילית בהכרח, כגון במילים בְּדוּתָהּ, (שם) בְּדוּי, בְּדִיָּה.

עֵלִיתָנוּת עֵלִיתָנוּת

- אֵלִיטִיזְם (בצרפתית élitisme; מלטינית eligere=לבחור)

גישה הדוגלת בשליטה של העילית (אֵלִיטָה) בחברה או במדינה; הרגשת גאווה ועליונות של אדם הרואה את עצמו משתייך לעילית.

שם התואר: עֵלִיתָנִי (אליטיסטי), כגון חינוך עיליתני. עֵלִיתָן (אליטיסט) הוא מי שדוגל בעליתנות. עֵלִיתָנוּת גזורה מן המילה עֵלִית (אֵלִיטָה), כפי שהמילה זולָתָנוּת (אלטרואיזם) גזורה מן המילה זולָת, וכפי שהמילה סְמְכוּתָנוּת (authoritarianism) גזורה מן המילה סְמְכוּת.

מוֹצְאוֹת

- (באנגלית: provenance)

מקור של יצירה (יצירת אמנות, כתב יד עתיק וכדומה), גלגוליה, בעליה והמחזיקים בה מן היום שיצאה מידי האמן.

המילה מוֹצְאוֹת היא צורת הרבים של מוֹצֵא (מקור) מן השורש יצ"א. צורך הנסמך שלה 'מוֹצְאוֹת' מזדהה עם המילה מוֹצְאוֹת מן השורש מצ"א, כגון בביטוי: "כל המוֹצְאוֹת אותו"; בדרך זו מקופלות במונח שתי המשמעויות – מקור וגלגולים. המונח מוֹצְאוֹת התקבל בהשראת הפסוק "...וּמוֹצְאוֹתָיו מִקֶּדֶם מִיְמֵי עוֹלָם" (מיכה ה, א).

המונח נתבקש בהקשר של נכסי תרבות שהיו שייכים ליהודים לפני מלחמת העולם השנייה, והוחרמו ונפוצו לכל עבר בימי השואה ולאחריה. בעקבות הצהרה שנתקבלה בושינגטון (בשנת 1998) – כל יצירת אמנות שנמכרת, צריכה להיות נקייה מספק שמא נגזלה או אבדה לבעליה החוקיים.

במה שוללין ובמה אין שוללין – על שלילת הנשוא הבינוני הקודם לנושא

קרן דובנוב ורות אלמגור-רמון

לוגי מסוים למשפט הקודם, או בגלל צורך בהנגנה מודגשת, האופיינית לראש המשפט דווקא. במקרים אלו שלילת הנשוא השמני היא בדרך כלל במילה 'לא'.⁴ אפשר להביא דוגמות כאלה מכל רובדי העברית; נביא להלן דוגמות אחדות מן המקרא:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים **לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבָדוֹ** (בראשית ב, יח);
וַיֹּאמֶר חֲתָן מִשָּׂה אֶלְיוֹ **לֹא טוֹב הִדְבַר אֲשֶׁר אָתָּה עֹשֶׂה** (שמות י, יז);
לֹא בְּשָׂמִים היא (דברים ל, יב); וְגַם נֶצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשָּׁקֵר וְלֹא יִנְחָס **כִּי לֹא אָדָם** הוא לְהִנְחָס (שמואל א טו, כט); וְהָיָה בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יֹאמֶר לְהֵם **לֹא עָמִי אֲתֶם** יֹאמֶר לְהֵם בְּנֵי אֵל תִּי (הושע ב, א).

גם כשנשוא המקדים את הנשוא הוא בינוני, תבוא לפניו מילת השלילה 'לא': וְהִבִּיאוּ אֶת אֲחִיכֶם הַקָּטָן אֵלַי וְאֶדְעָה **כִּי לֹא מְרֻגְלִים** אֲתֶם (בראשית מב, לד); כֵּן יִדְבֹּר גֹּאֲלֵ תְּדָם אֲחֵרֵי הָרֶצֶח... וְלוֹ אֵין מִשְׁפָּט מִן תִּי **לֹא שָׂנֵא** הוא לוֹ מִתְּמוֹל שְׁלֹשׁוֹם (דברים יט, ו); גַּם לִי לִבְבִּי כְּמוֹכֶם **לֹא נִפְלַ** אֲנֹכִי מִכֶּם וְאֵת מִי אֵין כְּמוֹ אֵלָה (איוב יב, ג).

בלשון חכמים מצויות שתי דרכי השלילה של נשוא שמני המקדים את הנשוא. הצירופים "אין ידוע" ו"אין צריך (לומר)" רגילים במשנה, לדוגמה: הַמְּפָלֶת וְאֵין ידוע מה הוא – תשב לזכר ולנקבה; וְאֵין ידוע אם הוולד היה – תשב לזכר ולנקבה (נידה ג, ו). ואולם כשהנשוא השמני בא בראש המשפט לשם הטעמה לוגית מובהקת – הוא יישלל ב'לא', למשל "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה" (אבות א, יז). גם האמרה המפורסמת "ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד" (אבות ב, ה) בנויה כך: הנשוא הלוגי הוא **לא הביישן** (מיהו הקלמד? לא הביישן. מיהו המלמד? לא הקפדן). דוגמה לנשוא מוטעם בצורת בינוני: "אי זהו הבושט? הכל לפי המבייש והמתבייש [...] **לא דומה** המבייש את הגדול למבייש את הקטן, **לא דומה** מתבייש מן הגדול למתבייש מן הקטן" (תלמוד ירושלמי, כתובות כז ע"ד; ויש עוד דוגמות דומות לא מעט).

1. על ההבחנה בין שני מבנים אלו ראו א' בנדויד והי' שי, מדרך לשון לרדי ולטלויזיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 141, 183, 205.
2. ראו ס' ברק ור' גדיש (עורכות), שפה קמה: לקט מתוך המדור "לשונו לעם" בעיתון הארץ תרצ"ג-תש"ה, ירושלים תשס"ח, עמ' 97; ד' יוזיק (ירדן), ר' סילמן (סיוון) ונ"ה טורטשינר (טור-סיני), "המוצדק השימוש ב'לא' לשלילת ההווה", לשוננו י (תרצ"ט-ת"ש), עמ' 197-213; ח' רוזן, "תהליכי לשון", סעיף יד: "ההווה", לשוננו לעם ג (תשי"ג), עמ' 27-32.
3. ראו מ' אור, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 17-18.
4. אין הדברים תקפים למשפט סתמי (חסר נושא) שהנשוא הבינוני בא בראשו, בדרך כלל בריבוי. במקרים אלו מילת השלילה היא 'אין' ולנשוא משמעות של איסור, כגון "אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב" (משנה שבת ב, ב).
5. ראו ביתר פירוט ש' שרביט, פרקים בתולדות הלשון העברית, יחידה 3 (החטיבה הקלסית), האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשס"ד, עמ' 72.
6. ראו ח' רוזן, עברית טובה, ירושלים תשל"ז, עמ' 220.
7. ראו מ' אור (לעיל הערה 3), עמ' 91-97.
8. ראו ק' דובנוב, "שם התואר בתפקיד חג"ם בעברית החדשה בראשיתה", איגוד: מבחר מאמרים במדעי היהדות ג, ירושלים תשס"ח, עמ' 31-40.
9. ראו ח' אהרנוביץ, עברית לכל רגע, חיפה תשלי"ט, עמ' 148-150.

שאלת השלילה של הנשוא השמני והנשוא הבינוני ב'אין' או ב'לא' מעסיקה רבות את מכווני הכתיבה העברית. משפטים כגון "אין הוא שר", "אין הוא חכם", וכן: "הוא אינו שר", "הוא אינו חכם" – הם המומלצים, ואילו המתכונת הרווחת בעברית החיה היא: "הוא לא שר", "הוא לא חכם". הקושי העיקרי הוא בתקנת משפטים דומים שנשואם בינוני, כגון "הוא לא הולך". כאן קשה יותר לכותבים לקבל את המומלץ: "אין הוא הולך", "הוא אינו הולך".¹

הקושי נובע, כידוע, מן השינוי שחל במעמד הבינוני במערכת התחביר העברית: שלא כבעברית הקלסית, בעברית בת ימינו הבינוני הוא אחד משלושת זמני הפועל. הבינוני אינו אלא פועל בהווה – כך חשים כל הדוברים כולם, גם אנשי הספר המובהקים. על כן כותבים ועורכים רבים אינם דבקים בהמלצה שלא להקדים את הנשוא הבינוני לנושא במשפט הפותח במשלימים, כשם שנוהגים להקדים כל נשוא פועלי אחר בעברית הכתובה; ועל כן רק מעטים מקפידים לשלול את הנשוא הבינוני במילת 'אין' בדיבור ובכתיבה לא רשמית (כגון בתכתובת אלקטרונית).

עוד בימי ועד הלשון היו דיונים במעמד הבינוני בלשונו ובדרכי השלילה שלו, ובעקבותיהם פורסמו דעות של בלשנים – מהן בעד שימור הדגם הקלסי, כגון "אין המערכת מחזירה את החומר" או "המערכת אינה מחזירה את החומר", ומהן בעד ההכרה בהתנהגות הבינוני כפועל לכל דבר, ובכלל זה דפוסי השלילה.² האקדמיה ללשון העברית ממעטת בקביעות רשמיות בתחום התחביר והסגנון, וגם בעניין זה לא חרגה ממנהגה, אבל יועצי הלשון במזכירות המדעית וברשות השידור נוטים בבירור לצד הדקדוק המסורתי. בנוגע ללשון הכתובה ולדיבור בנסיבות פורמליות (למשל נאום או הרצאה) נמליץ לשלול ב'אין' הן נשוא שמני הן נשוא בינוני: אין האיש שר (הנשוא – שם עצם), אין האיש חכם (הנשוא – שם תואר), אין האיש הולך (הנשוא – בינוני), וגם: האיש אינו שר, האיש אינו חכם, האיש אינו הולך.

המגמה הזאת אין יסודה בשמרנות לשמה. דפוסי שלילת הבינוני כמקרה פרטי של נשוא שמני נלמדים מלשון חכמים. הבינוני בלשון חכמים משמש תדיר פועל לכל דבר, ובכלל זה – פועל בהווה.³ מכאן שבחירת מילת השלילה עשויה לשקף מצב היסטורי קדום גם לאחר שינויים מרחיקי לכת במערכת התחביר.

סדר המילים הרווח במשפטי שלילה בלשון חז"ל הוא זה:

1. **אין + [נושא+נשוא]**: המילה 'אין' שוללת את הפרדיקציה כולה, כלומר את הקשר בין הנושא לנשוא; למשל "אין הבהן מתבייש באביו" (תלמוד בבלי, סנהדרין צז ע"א).
2. **נושא + אינו + נשוא**: מילת השלילה (בתוספת כינוי) הופכת מעין "אוגד שלילה" שבין הנושא לנשוא; למשל "העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם" (מסכת דרך ארץ, פרק היוצא, הלכה ו).

בשני המבנים האלה הנושא קודם לנשוא. זה גם סדר המילים הרווח במשפטים השמניים בעברית בת ימינו.

עד כאן נדונו נשוא שמני ונשוא בינוני שמקומם במשפט לאחר הנושא, ובמשפטים מסוג זה הרבו לעסוק. ואולם יש שהנשוא השמני קודם לנושא. הנשוא יכול לבוא לפני הנושא מטעמי קישור

ולא נעים להיות עד למריבה משפחתית. **לא הגיוני** לפסול בחינה אם לא הוכח שיש בה תשובות מועתקות. (במשלב גבוה מוטב לכתוב "לא מן ההיגיון לפסול בחינה כזאת", או "אין ההיגיון בפסילת בחינה כזאת").

- בעברית החדשה מרבים להוסיף מעין נושא עזר "זה" לפני הנשוא השמני, בהשפעה מובהקת של לשונות אירופה (כגון באנגלית it is). לדוגמה: **זה לא משעמם** לטפל בילדים; **זה לא נעים** להיות עד למריבה; **אין זה כדאי** להרחיב בעניין; וגם בלא שלילה: **זה מטורף** לא למחזר. **זה משתלם** להשקיע בלימודים. למבנה זה אין יסוד בעברית הקלסית, והוספת המילה 'זה' מיותרת.

בלשון ימינו מצויות אפוא ארבע דרכי ניסוח במשפטי שלילה שבהם הנשוא הבינוני בראש המשפט:

- "**זה לא רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". הניסוח על דרך הלעז הגמור!
- "**אין זה רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". תיקון זה מוצע תדיר לניסוח מן הדגם הקודם, אבל שיפור אין בו – אף המתכונת הזאת לועזית במבנה, ויש בה משום תיקון יתר.
- "**אין רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". זה ניסוח אפשרי על דרך לשון חכמים, אבל הוא נדיר מאוד בלשון ימינו, ואין בו הכרח.
- "**לא רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". המשפט תקין ובהיר ואינו צריך עריכה.

עוד דוגמות לדרך הניסוח המומלצת: **לא ראוי** להאריך בדברים, **לא חשוב** לקרוא את המבוא, **לא מקובל** לצאת באמצע. מבנה משפט זה יפה גם למשפט בעל נשוא שמני מסוגים אחרים: **לא כדאי** לנסוע בדרך החשוכה, **לא מן הדין** להאריך את יום העבודה, **לא מן ההיגיון** לשנות את הכלל.

בעברית בת ימינו, כשהנשוא הבינוני (פעיל או סביל) מקדים את הנשוא ומילת השלילה באה לפניו, הבחירה ב'אין' נראית מסורבלת ומאולצת. אין כל סיבה אפוא להימנע מן השלילה ב'לא' במקרים אלו:

- בשום סעיף **לא נאמר** שהחוק חל רק על הגברים. בנאום **לא באות** לידי ביטוי דעותיו הפוליטיות של הדובר. **לא נודעת** לתכונה זו חשיבות במקומותינו. **לא מופיעה** כאן שום תמונה.
- בסיפור **לא מוזכרות** עובדות מחיי המחבר, אף **לא מתוארים** נופי מקום מגוריו. (כאן יש נימוק נוסף לבחירה ב'לא': ניסוח זה רגיל ברצף של שלילות בלשון חכמים, כגון "וכן אילוני – **לא חולצת ולא מתיבמת**" – משנה יבמות ח, ה).⁵
- בין הסוגים השונים של נשוא שמני מתייחדות צורות קפואות, חסרות נטיית הגוף, המין והמספר, ועל כן קרויות **חג"ם**, כהצעתו של חיים רוזן.⁶ נשוא שמני מסוג זה כמעט תמיד יבוא בראש המשפט, ואילו הנשוא, שהוא צירוף שמני (בעיקר שם הפועל) או פסוקית, יבוא אחריו. דגמים אחדים של משפטי חג"ם מצויים כבר בלשון המשנה,⁷ אבל תפוצתם וגיוונם נרחבו מאוד דווקא בעברית החדשה.⁸ השלילה ב'לא' במשפטי חג"ם מובהקים כמעט מובנת מאליה. דוגמות: **לא די** לסיים את המשימה בזמן. **לא כדאי** להרחיב בעניין.
- צורות הבינוני, בייחוד הבינוני הסביל, שכיחות מאוד במעמד חג"ם, והן תמיד נשללות ב'לא': **לא ברור** אם הביקור יתקיים לפי התכנית. **לא נראה** שהסוגיה מתאימה לדיון בוועדה.
- בעברית החדשה רווחות צורות חג"ם השוות לתואר זכר יחיד. בריבוי מבנים אלו ניכרת השראה של לשונות אירופה, ולפעמים אף הוצעו להם אפשרויות תיקון.⁹ בלשון ימינו נשוא חג"ם-תואר נפוץ מאוד בכתיבה במשלב בינוני (בעיתונות ובסוגות מסוימות של ספרות), ובעיקר בדיבור. מילת השלילה הטבעית שלפניו היא לעולם 'לא': לעולם **לא משעמם** לטפל בילדים קטנים. **לא נוח**

חדש בהוצאת האקדמיה

מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה

אסופת מאמרים בעריכת חיים א' כהן

שמות מקומות קדומים בארץ ישראל: השתמרותם וגלגוליהם
מאת יואל אליצור (בשיתוף יד בן-צבי)

מושב האקדמיה בקונגרס

במסגרת הקונגרס העולמי החמישה-עשר למדעי היהדות יוקדש מושב מיוחד לאקדמיה ללשון העברית

המושב יהיה ביום שני, י"ג באב תשס"ט (3 באוגוסט 2009) בשעות 11:30 עד 13:30 באודיטוריום דן וואסונג (בבניין רבין) בהר הצופים בירושלים.

וזו תכנית המושב:

יו"ר **משה בריאשר** • **אברהם טל** – חמישים שנות מפעל המילון ההיסטורי של הלשון העברית • **גבריאל בירנבאום** – על כתיבת המילון לתקופה הקלסית • **בנימין אליצור** – לקראת הוצאה חדשה של שרידי הירושלמי • **רונית גדיש** – היבטים במורפולוגיה של המינוח העברי

המבקרים בדוכן ההוצאה לאור של האקדמיה בקונגרס ייהנו ממחירי מבצע

לעיון בקטלוג בקרו באתר המרשתת של האקדמיה בכתובת <http://hebrew-academy.huji.ac.il> (במדור "מה חדש")

לימודי עברית וקריאת "לשונונו" במגרב

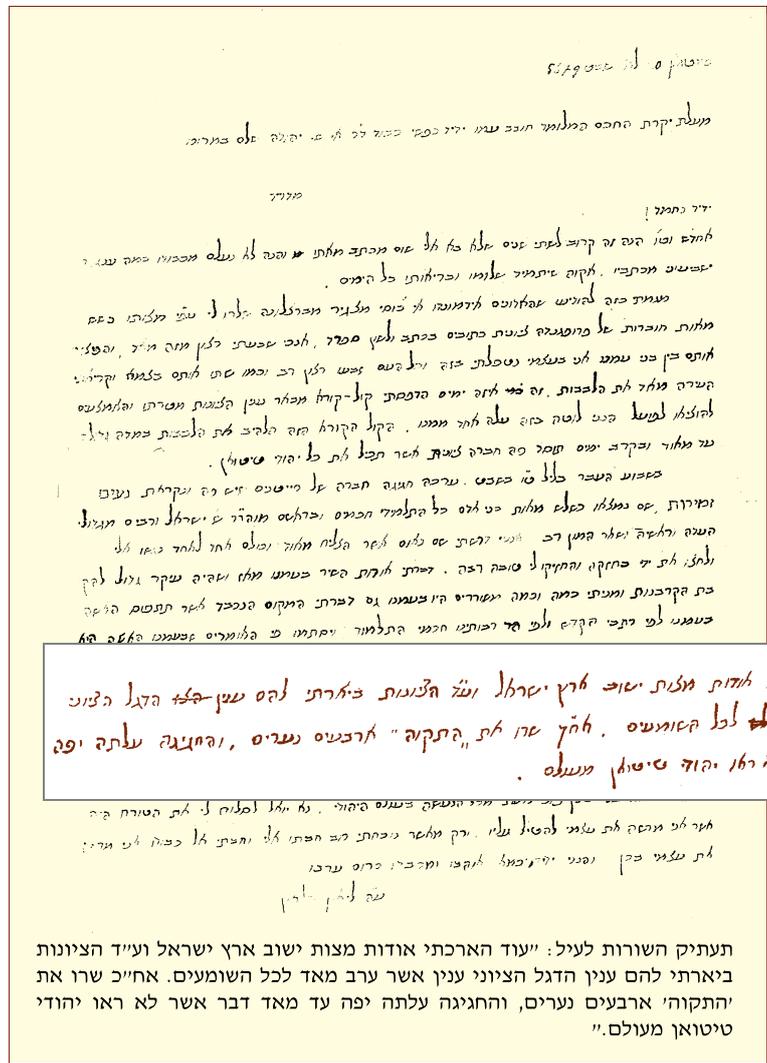
המדור היהודי-העברי בספריית אוניברסיטת ייל בניו-הייבן בארצות הברית רכש בשנים האחרונות יותר מאלף תעודות מצפון אפריקה, שנכתבו במאות השמונה-עשרה, התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים. רובן הגדול באו מקהילות שונות במרוקו לרבות קהילות קטנות, כגון קצר אסוק (Ksar Es-Souk) באזור תאפילאלת בדרום מזרח, והכפר יגל נוגו (Ighil Nughu) בדרום מערב הארץ במחוז **מארכש**. הספרנית ד"ר ננט שטהל ועוזרתה גיולי כהן שוקדות על קטלוג החומר, והן נעזרות בחוקר מומחה מהארץ. רוב התעודות הן דפים בודדים, אבל יש גם כמה עשרות כתיב יד גדולים. בתוכם מצויים שני כרכים המרכזים מאות העתיקי מכתבים שכתב בשנים תרע"ו-תשי"א (1926-1941) יהודה לאון כלפון (יל"ך), מזכיר קהילת העיר תיטואן¹ שבצפון מרוקו. המכתבים נשלחו לאישים במרוקו וחוצה לה, באלגיריה, בספרד, בצרפת, באוסטרייה, בישראל ובארצות אחרות. הם כתובים בארבע לשונות: עברית, ספרדית, חֲפִיִּתָה (ספרדית יהודית מרוקאית) וצרפתית. את תשומת לבנו משכו כמה מכתבים בעברית העוסקים בלימודי העברית ובקשרים עם ועד הלשון.

במכתב מיום ה' באדר תרע"ט כותב יל"ך אל אשר פרל בעיר אלכזירס בספרד: "ואם יש את נפשו לפתוח בית ספר ללמד בעברית, אם ירצה לתת שיעורי ערב יש ויש הרבה צעירים התאבים ללמוד עברית". מר אלפונסו סבאח העיד כי זמן קצר אחר כך החלו להורות שיעורים בעברית בעיר תיטואן ובאחתה הסמוכה טנגייר.

במכתב אחר מיי"ב באדר תרצ"ד כותב יל"ך לאברהם חיים הלוי בירושלים: "כן הנני משיב לו תודה מקרב ולב (!) על שחדש את חתימתי על 'יהד' ועל 'לשונונו', אך רק 'יהד' אני מקבלו תמיד בכל חודש כראוי, לא כן 'לשונונו'. זה קרוב לשנה שלא שלחוה לי. האחרון שקיבלתי הוא השייך לחודש ניסן תרצ"ג, ומזמן הנני לא קבלתי אפילו אחד. אקוה שישתדל כבודו על הדבר הזה במרץ".³ הנה כי כן גם במרוקו היו קוראים של "לשונונו", פרסומו העיקרי של ועד הלשון העברית, כבר מראשית הופעתו.

המכתבים האלה שזורים במכתבים אחרים, המדברים על פתיחת סניף של ההסתדרות הציונית בעיר ועל פעילות נמרצת של מאות אנשים בה. בני העיר תרמו שקלים לתנועה ושלחו אותם למרכז בלונדון.⁴ בעקבות יזמה של החוקר מישראל היועץ לספרייה בייל, יש לקוות ששני כרכי כתב היד יימסרו בקרוב לידיו של מלומד ישראלי מיוצאי תיטואן, הבקי בארבע הלשונות, כדי שיחקור אותם. אין ספק שכתב היד אוצר בתוכו תיעוד רב-ערך.

1. בתעודה ננקט הכתיב החלופי טיטואן. 2. "ההד" היה ירחון שהוציאו לאור הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד בשנים תרפ"ו-תשי"ג. ערך אותו הרב ח' בורנשטיין. הירחון סיפר על "הנעשה בישראל, ביהדות, בעולם החרדי, בארץ ובעולם".
3. חוברת ב של כרך ה של "לשונונו" נושאת את התאריך ניסן תרצ"ג, אחריה הופיעה חוברת ג-ד הנושאת את התאריך סיון-אלול תרצ"ג, וצוינה בה שנת תרצ"ד כתאריך ההופעה. כאן אנו לומדים שבאדר תרצ"ד טרם הגיעה החוברת הזאת לתיטואן.
4. וראה גם המכתב המצולם כאן משנת תרע"ט (1919). (מ')

מכתב שכתב י"ל כלפון מתיטואן לחוקר הנודע ד"ר י"ש יהודה ששה במרדכי ביי"ב בשבט תרע"ט (1919). עיקרו מוקדש לפעילות ציונית בעיר. באדיבותה של ד"ר ננט שטהל, מנהלת המדור היהודי-העברי באוניברסיטת ייל.